

Türkiye’de Darbeler ve Siyaset İmkânı

Nur Betül Çelik*

Özet:

Bu yazı, Türkiye toplumunun siyasal olanla ikircikli ilişkisini özellikle darbeler ve darbelerin söylemleri üzerinden anlama çabasıdır. Yazı, daha çok farklı düzeylerde metinler içine sızmış bir militarizmi, siyasal olana ve siyasete dair kolektif imgelemimizi oluşturan örtük kalmış dinamikleri ortaya çıkarmak amacına yönelmiştir; Türkiye’de periyodik darbelerle kesintiye uğrayan siyasetin dinamiklerini kavramada bir anahtar olarak Mouffe’un yaklaşımını kullanmayı önermektedir. Siyasete, toplumsal olanı siyasi olarak kavramaktan kaçınarak “olması gereken” bir nitelik atfetmek ve kabul edilmiş siyaset tarzlarına aykırı olanı siyasi arenadan tüm “kırletici” etkileriyle birlikte ayıklamak, Türkiye’de siyaset yapma tarzlarının neredeyse tamamına sirayet etmiş olan, siyasetin sterilizasyonu denebilecek bir semptomdur. Yazı, bu semptom üzerinden Türkiye’de sorunların siyasi olarak tahayyül edilemeyeşinin sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Darbe, askeri rejim, 1960 darbesi, 1980 darbesi, 28 Şubat süreci, darbe söylemi, siyasal olan, siyaset, siyasetin sterilizasyonu, demokrasi, Türkiye’de siyaset ve demokratikleşme

Coup d’Etat’s in Turkey and the Possibility of Politics

Abstract:

This study is an attempt to understand Turkey’s ambivalent relationship with the political by focusing on military interventions and their discourses. Its goal is to uncover a militarism that is permeated a variety of texts, and also to display the latent dynamics that form our collective imaginary of the political and the politics. The study suggests Chantal Mouffe’s agonistic approach as key to understand politics in Turkey that has been seized by periodic military interventions in history. Sterilization of politics –that is, attributing politics a normative character, avoiding political imaginations of the social, and eliminating all counter imaginaries with their ‘polluting’ effects from political arena- is a symptom which have been permeating almost all forms of political activity. This study, finally, aims to reconsider the consequences of the lack of a political imagination of the social by tracing this symptom.

Key words: Military intervention, military regime, 1960 coup, 1980 coup, February 28 process, discourse of the coup, the political, sterilization of politics, democracy, politics and democratization in Turkey

* Doç.Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.

Giriş

Bu yazı, yazarının, Türkiye toplumunun siyasal olanla ikircikli ilişkisini özellikle darbeler ve darbelerin söylemleri üzerinden anlama çabası olarak okunmalıdır. Darbelere dair belge analizine dayalı bir araştırmanın sonuçlarının açıklanması bu yazının hedefi değildir. Yazı, daha çok farklı düzeylerde metinler içine sızmış bir militarizmi, siyasal olana ve siyasete dair kolektif imgelemimizi oluşturan örtük kalmış dinamikleri ortaya çıkarmak amacına yönelmiştir; Türkiye’de periyodik darbelerle kesintiye uğrayan siyasetin dinamiklerini kavramada bir anahtar olarak Mouffe’un yaklaşımını kullanmayı önermektedir.

Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine* adlı eserinde, siyasal olanla siyaset arasında bir ayırım yapmanın gerekliliğinden söz ederken, çağımızın önemli sorunlarının ardında, toplumsal sorunlarımızı siyasi olarak kavrayamayışımızın olduğunu iddia etmektedir. “Gelişmiş” demokrasiler için geliştirdiği bu kuramsal bakışın Türkiye’nin sorunlarını kavramak için de geçerli bir perspektif oluşturduğu görüşündeyim. Demokratikleşme veya demokrasinin demokratikleşmesi, Mouffe’un iddiasına göre, günümüz toplumlarının sorunlarını siyasi olarak tahayyül edemeyişimizden dolayı imkânsızlaşmaktadır. Kolektif kimliklerin yok olmaya yüz tuttuğu bir dünyada ise herhangi bir sorunu siyasi olarak tahayyül etmek zaten olanaksızdır.¹ Mouffe’un Batı toplumları için vardığı sonuçlar, tersinden bir okumayla Türkiye için de doğru kabul edilebilir. Ancak Türkiye’de söz konusu olan, kolektif kimliklerin çözülüşünü bir olanak olarak gören siyasi hareket ve kuramların körlüğünün neden olduğu “demokrasinin demokratikleştirilememesi” meselesi değildir. Aslında mesele, kolektif kimliklerin çözülmeye doğru evrimleşebilmelerine olanak verecek bir siyasi ortamın bir türlü var olamamasıdır. Ulustan öte bir kolektif kimliğin yaşamasına izin vermeyen bir zihniyetin egemenliği, tümüyle kapsayıcı ideolojilerin ve söylemlerin siyasi arenada diğer her türden ideoloji ve söyleme göre çok daha fazla benimsenir olması, antagonizmaların şiddetini arttırmaktadır. Demokrasi, içinde olunan değildir, Platonik bir evrenseldir, dışarıdadır; ona ancak ayrıcalıklı bir kesim yakın durmaktadır. Darbeler, hem bu ortamın bir ürünüdür, hem de bu ortamın var kalabilmesinin koşuludur. Her darbe, önce ulustan başka kolektif kimlikleri yerle bir eder; sonra da yeniden bu tür kimliklerin oluşumuna neden oluşturabilecek her tür toplumsal unsur sıkıca denetleyecek yeni mekanizmalar yaratır.

Bu yazı, darbeleri açıklamak üzere siyasetin sterilizasyonu kavramı üzerinde düşünmeyi önermektedir. Siyasete, toplumsal olanı siyasi olarak kavramaktan kaçınarak “olması gereken” bir nitelik atfetmek ve kabul edilmiş siyaset tarzlarına

1 Chantal Mouffe (2010). *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratif, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 8.

aykırı olanı siyasi arenadan tüm “kirlenici” etkileriyle birlikte ayıklamak, Türkiye’de siyaset yapma tarzlarının neredeyse tamamına sirayet etmiş olan, siyasetin sterilizasyonu denebilecek bir semptomdur. Yazı, bu semptom üzerinden Türkiye’de sorunların siyasi olarak tahayyül edilemeyeşinin sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Darbeleri ve hangi söylemsel stratejilerin darbeler çerçevesinde üretildiğini Türkiye bağlamında analiz etmek, kaçınılmaz olarak hemen tek parti döneminin ardından çok-partili hayata geçişle birlikte hangi siyasi kategorilerin toplumsal muhayyilenin bir parçası haline geldiğine odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Çok-partili hayata geçişe eşanlı olarak bir sağ popülizmin yükselmekte olduğu gözlenmiş ve Şerif Mardin gibi kimi sosyologlar ve siyaset bilimciler bu yükselişi açıklayacak kategorileri üretmek gereğini hissetmişlerdir. Mardin’in bu bağlamdaki açıklamaları, merkez/çevre ilişkisi eksenine oturmaktadır. Sosyal tabakalaşma açısından merkezin çevre tarafından kuşatılışı ya da merkezin kendi bütünlüğünü korumakta zorlanmasıyla sonuçlanacak bir biçimde çevrenin müdahalesiyle karşılaşması bu açıklamanın temel savını şekillendirmektedir. Bu, Osmanlı geleneğinden devralınmış olduğu söylenirse yanlış olmayacak bir avam/havas ya da halk/seçkin ayrımının, halkın keşfi anlamına gelecek biçimde keskinliğini yitirmeye zorlanması olarak yorumlanabilir. Halkın taleplerinin politik arenaya sızmanın kanallarını zorlamasıyla birlikte, siyaset vulgarlaşmış, Cumhuriyet seçkinlerinin toplum tasarımlarını yerinden eden bir değişim yaşanmıştır. Demokrat Parti, “gerçek popülistlerin” asker-sivil bürokratlara karşı yürüttükleri hegemonya mücadelesinin platformu haline gelmiştir. Parti, Şerif Mardin’in deyişiyile, giderek “çevre” ile özdeşleştirilir olmuştur. Halk kültürünün gösterenlerini kullanarak çevreyle iletişim kuram DP, İslam’ı ve kırsal değerleri meşrulaştırıcı bir rol oynamıştır.² Bir sağ popülizmin doğuşu etrafında Türkiye siyasetini açıklamak üzere geliştirilmiş olan merkez/çevre yaklaşımı, Demokrat Parti iktidarının etrafında toparlanan muhalif güçlerin iktidarda olmalarına rağmen çevrede kaldıklarına da dikkat çekmektedir. O halde, iktidar zorunlu olarak merkezi tanımlamaz. Bu savın mantıksal sonucu, kuşatılan merkezin, sistemin dirliğini tehdit eden krize karşı sistemi korumak üzere bir tepki vermesidir. Bu durumda, darbe, merkezin çevre değerlerin giderek meşruiyet kazanmasına bir tepkisidir, yerinden edici tehdidi bertaraf etmek üzere başvurulmuş bir araçtır.

Öncelikle tek parti dönemini, sonra da darbeleri ve darbe sonrası toparlanma dönemlerini açıklamak üzere önerilen kavramlardan biri de “vesayet”tir. Özellikle tek parti döneminde geliştirilmiş olan temel ilkeleri rejimin belirleyici

2 Şerif Mardin (1973). “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics”, *Daedalus*, Winter, s. 184.

nitelikleri haline getiren anayasasıyla 1960 darbesi, *gerçek* demokrasiyi halk adına sahiplenilen Kemalist elitlerin bir manifestosudur. *Gerçek* demokrasiyi halka öğretmek, yine seçkinlerin üstlendiği bir ödevdir ve buna istinaden, o dönemin bir vesayetçi demokrasi modeli oluşturduğu söylenmektedir. Tek parti döneminin “vesayetçi ideolojisi”, şimdi de demokrasi taleplerini sahiplenmekte ve “olması gereken bir demokrasiyi” kendi elleriyle gerçekleştirmek üzere desteğini aldığı silahlı kuvvetlerin aracılığıyla rejime el koymaktadır. Mardin’in yaptığı gibi, yükselmekte olan sağ popülizmin penceresinden baktığımızda, merkeze sızarak onu yerinden etmeye girişen çevrenin kendi kültürel ve toplumsal değerlerini var olan bir siyasi parti aracılığıyla meşrulaştırışının tarihini okuruz. Berkes, Tunaya, Özbudun, Daver gibi vesayet kavramını, Kemalizm’i radikal ve ilerici bir batılılaşma/modernleşme projesi olarak kabul ettikleri için açıklayıcı bulanlar açısından baktığımızda ise, geleneksel olanla modern olan arasındaki mücadelenin öncüleri seçkinlerin “toplum mühendisliği” çabalarının meşrulaştırıldığı ve Kemalist projenin bütün muhaliflerinin geleneksel olanı savunmaları nedeniyle gerici güçler sayılmalarıyla temel antagonizmanın bir unsuru haline getirildiği bir öyküyü dinleriz. Aslında, her iki öykü de Türkiye’de halk/seçkin karşıtlığını veri kabul etmektedir; merkez, basitçe seçkinlerle özdeş sayabileceğimiz bir kategori olmamakla birlikte³ merkezde seçkinlerin hegemonyasından bahsetmek yanlış olmayacağına göre, her iki açıklama açısından da halk/seçkin ayrımı, siyaset tarzlarını belirleyen temel toplumsal bölünme olarak kabul edilmektedir.

Mantıksal olarak birbirini dışlamayan bu kavramsal açıklamalar, önerdikleri siyasi/toplumsal ilişki tarzının siyasetin olabilirliği açısından sonuçlarını değerlendirmezler. Bu yazı, merkez ile çevrenin, vasi ile vesayet altında tutulmanın bu tezlerde sunulduğu kadar homojen olmadığından hareketle, kutuplaşma ve antagonizmaların şiddetlenmesi eğilimlerinin, zaten var olan, sınırları keskin bir bölünmeden değil; böylesi bir bölünmeyi ve ardından her türden şiddeti olası hale getiren siyaset korkusundan kaynaklandığını iddia etmektedir. Buraya kadar ana hatları çizilen yaklaşım çerçevesinde yazıda, öncelikle 1960 ve 1980 darbelerinin söylemlerine odaklanılacaktır. Daha sonra, 1990lardan günümüze darbeler ekseninde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Bir Siyasi Manifesto Olarak 1960 Darbesi ve 1961 Anayasası

Demokrat Parti’nin kendinden emin olduğu devirlerde protokole riayet edilmez, devlet erkânı, protokole tâbi olmak şöyle dursun, fakat bir yemek masasında

3 Burada pek çok unsurun birbirine eklenerek oluşturduğu bütün toplumsal, ekonomik ve siyasi değerlerin kendisine doğru ya da kendisinden aktığı, geleneği temsil eden ve geleneği yaratan bir merkezden söz edilmektedir. Osmanlı geleneği içinde şekillenmiş olan bu merkez, kendi seçkinlerini yaratmıştır ve Türkiye Cumhuriyeti’nde de kuruculuk işleviyle bir sürekliliği vardır.

oturmasını dahi bilmez kişiler, parti mensubu oldukları için davet edilirler, fakat bizleri dâvet lüzumu görülmezdi. A. Menderes'in 25 Mayıs'ta [1960] Eskişehir'e gelişinde, herhalde "Silâhlı Kuvvetlerin halihazır idare ve gidişi destekledikleri mânasına alınsın diye," Garnizon'da bulunan bütün General, Albay ve Yarbay rütbesindeki subayları akşam yemeğine çağırarak lûtfunda bulunmuşlar. Bu haber yayılınca, genç rütbeli subaylardan bazıları ve Kuvvet Lojistik Başkanı Kur. Albay Şekip Saybaşı tarafından bizlere ricada bulunarak, "yemeğe icabet etmememiz," istendi. Davetiyeleri almamak için, makamlarımızda oturmamaya karar verdik. Garnizon Komutanı davetiyeleri, bizlere resmi evrak tarzında göndermekle tedbirimizi boşa çıkardı ve mecburen yemeğin verileceği Şeker Fabrikası'na gittik.

Salonun giriş methali gittikçe kalabalıklaşmağa başladı. Öyle bir kalabalık ki, tâbir belki fena, fakat ne çare ki doğru; "Ayakların baş olduğu, memleketin idaresinde bunlar mı söz sahibi olacak?" dedirtecek bir topluluk. Subay ve üniformalı olarak böyle bir parti topluluğu içinde bulunmaktan üzüntü duymağa ve burayı terk etmek çaresini araştırmağa koyulduk. ... Dışarıya çıktığımızda teneffüs ettiğimiz hava bize her zamankinden daha temiz geldi.⁴

Olayı anlatan o tarihte Eskişehir Garnizonunda görevli Hava Kurmay Albay Muhsin Batur'dur. "Türk tarihinde işgal ettiği önemli rolü ile biz Silahlı Kuvvetler mensupları, ettiğimiz yemine aykırı hâdiselerin cereyanı karşısında hareketsiz kalmakla büsbütün mustarip idik"⁵ sözleriyle hemen 27 Mayıs 1960 öncesinde Ordu'nun rahatsızlığına işaret etmektedir. Anekdotun satır aralarında, Şerif Mardin'in sözünü ettiği merkez ve çevre arasındaki açıklığı izlemek mümkündür. Çevrenin İslam'a inanç altında toplanarak ikincilleştirilmiş toplumsal ve kültürel çeşitliliği, bir yandan laik, pozitivist bir ideolojiye demirlemiş olan ilerlemeciliğin dogmatikliğine direnirken bir yandan da tanınma mücadelesinde yol almaktadır.⁶ Merkezin tepkisi, bu mücadelenin bir parçası olan devlet aygıtının idaresinde sivil ve askeri bürokratların etkisini kırma çabalarına yönelmiştir. Alttan gelen tehdit, aydınlar, sivil ve askeri bürokratlar ile Kemalist Parti arasındaki tarihsel ittifakı görünür kılmıştır. İttifakın görevi, devleti köylüler, toprak ağaları, işadamları ve onların partisi olan Demokrat Parti koalisyonuna karşı korumaktır. Karpat'ın "devletçi münevverler" olarak adlandırdığı yönetici seçkinler, Demokrat Parti yönetimine karşı hareketlerini, müdahalenin bütün Ordu'nun istediğini yansıttığı,

4 Muhsin Batur (1985). *Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası*, İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 78-79.

5 Batur (1985) s. 76.

6 İlkay Sunar and Sabri Sayarı (1986). "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", Guillermo O'Donnell, Phillippe C. Schmitter ve Laurence Whitehead (der.), *Transition from Authoritarian Rule: Southern Europe*, derleyenler, , Baltimore; Londra: The Johns Hopkins University Press, s. 170.

amaçlarının demokrasiyi ve devleti savunmak, Atatürk'ün mirasını korumak olduğu iddiasıyla meşrulaştırırlar.⁷ Özetle askeri darbe, tarihsel bloğun tepkisini gösterme biçimi olmuştur.

Darbe aynı zamanda bir siyasi manifesto olarak da okunabilir. Darbe aracılığıyla Atatürkçülüğün bütün kamu politikalarının kaynağı olarak tanındığı açıklanmaktadır. Seçkinler, siyasi karar yetkisinin tekrar kendi ellerinde olduğunu ilan etmekte ve böylece yeniden tarihsel rollerini, kültürü ve toplumu dönüştürme işlevini yüklenmektedir. İronik olan, böylesi bir rolün şimdi demokrasinin yerleştirilmesi hedefini de kapsamakta oluşudur. Kemalist seçkinler, gerçek demokrasinin ne olduğunu öğretmek üzere iş başındadır. Mantık basittir: toplum, batılılaşma/modernleşme projesi yoluyla demokratik siyasete hazırlandıktan sonradır ki, gerçek demokrasi bir alternatif haline gelecektir.

Demokratik siyasi toplum, Kemalist söylemsel oluşuma bir *telos* olarak eklenmektedir. İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçiş kararını açıkladığı ana geri dönülür; anın olumsal karakteri bir mit yaratılırken görmezden gelinir: Kemalizm, esasında demokratik bir öze sahiptir ve Kemalistler demokrasinin gerçek öncüleridir. Bu mit, *gerçek* Kemalizm ve *gerçek* demokrasi arasında söylemsel bir özdeşliğin olabilirlik koşulunu sağlamıştır. Bu özdeşliğin taraflarından birinin “gerçekliğini” yitirmesi halinde, gerçek olanı gerçek kılabilmek adına her türlü müdahale, yine söylemsel olarak meşru hale gelmektedir.

Bu nedendir ki hemen askeri müdahalenin ardından yeniden baştan aşağı bir kurumsal düzenlemenin gelmiş olması tesadüf değildir. Ancak bu kez tek parti dönemindekinden büsbütün farklı kurumlar oluşturulmaktadır. Demokrasi, artık siyasi söylemin temel unsurlarından biridir ve seçkinlerin yeni siyasi projesinde ağırlığını tartışılmaz biçimde hissettirmektedir. 1961 Anayasası bu siyasi projenin bir ifadesi olarak ele alınmalıdır. Anayasa, Sunar ve Sayarı'nın ifadesiyle “liberal” bir demokratik siyaseti öngörmektedir. Sivil özgürlükler ve hakları tanıyan ve güvence altına alan, siyasi iktidarın partilerde yoğunlaşmasına karşı bir dizi frenleyici ve denetleyici mekanizma geliştiren Anayasa ile seçkinlerin ve Ordu'nun tarihsel kurucu konumlarına işaret eden iki önemli ve yeni kurum, Senato ve Milli Güvenlik Kurulu, oluşturulmuştur. Bu kurumlar, darbe sonrasında yeni güç dengesinin hatırlatıcılarıdır.

Darbe ve Anayasası iki açıdan önemlidir. Öncelikle, Metin Heper'in de işaret ettiği gibi, bunlar devletin siyasete *düzen verme* arzusunun sonucudur. Bu

7 Kemal Karpat (1988), “Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980”, Metin Heper ve Ahmet Evin (der.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, Berlin ve New York: Walter de Gruyter, s. 141.

açık niyetle yazılmış olan Anayasa ile rejimin düzenleyici ilkesi, 1921 ve 1924 Anayasalarında ana motifi olmuş olan yasama üstünlüğünden hukukun üstünlüğüne kaymıştır. Anayasayı yapanların hukukun üstünlüğüne olan inançları, devletin siyasete *düzen* verme isteğiyle birleşince, özellikle kriz dönemlerinde daha fazla fark edilir tarzda anayasaların gücünün saplantılı biçimde idealleştirilmesiyle sonuçlanmıştır.⁸ Anayasaya atfedilen aşkın değer, yanlıştır; olsa olsa eksiksiz sembolleştirme, kayıtlama ve tümleştirme çabasının başarısızlığına işaret edebilir. Anayasa’da kayda geçirilen *düzen* ile gerçek *düzen* arasındaki açıklık, 1961 Anayasasına rağmen Türkiye’de demokratikleşme sürecinin pürüzlerinde ve krizlerinde görünür hale gelir, ne de olsa “liberal olan Anayasa’dır, toplum değil”.⁹

İkincisi, 1961 Anayasası “Atatürkçü düşüncenin bir siyasi manifesto olarak korunması” girişimidir. 153. madde, Atatürk döneminde yapılmış yasaların devrim yasaları olarak değişmezliğini vurgular ve Anayasanın hiçbir maddesinin devrim yasalarını ortadan kaldıracak biçimde yorumlanamayacağını hükme bağlar. Siyasi rejimin çerçevesi içinde Kemalist reformlara dokunulmazlık ve üstünlük sağlayan bu hüküm, Kemalizm’in resmileşmesi sürecinde bir başka tarihi uğrağı oluşturmaktadır.

1980 Öncesi Siyasetin Görünümü: Düzenleme ile Düzen Arasındaki Açığı Yamamanın Radikal İmkânsızlığı

1960 ve 1980 arasındaki yirmi yıl içinde, siyasi partilerin sayıları ve siyasi sistem içindeki ağırlıkları arttı. Partiler, farklı mücadeleler içinde kendilerini siyasi alanın çoğulluğuna eklemeyebilir hale geldiler. Merkez, 1961 Anayasasıyla siyasete *düzen verme* niyetini beyan etmiş olmasına rağmen, toplumsal ve siyasi alanı kayıt altında tutmakta bir kez daha başarısızdı. Antagonizmaların çoğullaşması, merkezin hegemonyasını sarsarak, onun kendinden eminliğinde tahribat yaratarak, bütüncü etkilerini silerek, merkezin radikal olumsuzluğunu ve böylece de *düzenleme* ile *düzen* arasındaki açığı yamamanın radikal imkânsızlığını gösterdi.

8 Anayasanın aşkınlaştırılması, Türkiye siyasetinin değişmez niteliklerinden biridir. İlginç olan, sağcı ya da solcu herhangi bir siyasetçi için şu ya da bu nedenle anayasanın değiştirilmesi, kriz dönemlerinde akla ilk gelen şey olmaktadır. Anayasanın demokratikleşmenin önüne çıkan sorunlara kökten, hatta sihirli çözümler getireceği ümit edilir. 12 Eylül 2010 yapılacak Anayasa değişikliği ile ilgili halk oylamasının sonuçları da benzer bir ümitle beklenmektedir. Anayasa’da yapılması önerilen değişiklikler, kendi kapsamlarını aşan bir etki beklentisiyle onaylanmakta ya da onaylanmamaktadır. Değişikliklerin anlamı üzerine yapılan tartışmalarda, Anayasa’nın değişmesi Türkiye’nin kemikleşmiş sorunlarının çözümü gibi sunulmakta ya da Türkiye’nin sorunlarını derinleştirecek sonuçlar yaratacağı iddiasıyla reddedilmektedir. Hukukun siyasete tercihi, Türkiye’de demokratik siyasetin önünde en büyük engellerden biridir.

9 Sunar ve Sayarı (1986), s. 175.

Bu noktada Chantal Mouffe'un yardımına başvuralım. Mouffe, "sağın ve solun", "hegemonyanın", "egemenliğin", "antagonizmanın" *ötesinde* bir dünya kurma arzusundan hareket eden toplumsal ve siyasi kuramların antagonizmayı siyasal olanın kurucu unsuru olarak kabul edemeyen, politika karşıtı bir demokrasi mefhumunu paylaştıkları iddiasındadır. Mouffe'a göre bu yalnızca kuramcılara özgü bir körleşme de değildir. Bu arzu, ortak duyuya nüfuz etmek suretiyle demokratik siyasetin esas karakterine dair bir anlayış yoksunluğu yaratarak siyaset pratiğinin taraflarını da çemberine almıştır. Mouffe, bu olgunun bir sonucu olarak toplumdaki antagonistik potansiyelin şiddetlendiğine işaret etmektedir.¹⁰ Benzer nedenlerden kaynaklanmasa da Türkiye'de pratik siyasetin "demokratik siyasetin esas karakterine dair bir anlayış yoksunluğundan malul olduğu" söylenebilir. Darbelerin ve darbe dönemlerinin ürünü anayasaların, tek parti döneminden beri belirgin biçimde pratik siyaseti yönlendirmekte olan yönetici seçkinlerin antagonizmanın ötesinde bir toplum oluşturma ideallerinin manifestosu olduğu iddia edilebilir. Siyasetin antagonizmalardan arındırılarak sterilleştirilmesi ya da siyasete *düzen verme* çabası, aslında siyasi olanın antagonist karakterinin görmezden gelinmesi anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda ise, antagonizmalar şiddetlenir ve siyaset olanağı ortadan kalkar.

1980 öncesi resmi söylemin karşısında konumlanan söylemlerin çoğalması ile toplumda düşmanlıklar şiddetlenmiş, resmi söylemin sınırlılıkları belirginleşmiştir. 1960lar ve 70ler boyunca halk için siyasetin anlamını belirleyen Kemalizm'dir. Kemalizm, bir yandan, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi olmak sıfatıyla belli bir yönetim tarzını dayatarak Cumhuriyet'in yurttaşı için kendilik algısının niteleyenlerini tanımlamaktadır. Bütün yurttaşların bölünmez, türdeş birliğini tasarımamakta, yurttaşlar arasında tek meşru toplumsal etkileşim tarzının dayanışmaya dayanması gerektiğini kabul etmektedir. "Türkleri" bir ulus olarak bir arada tutacak sembollerin kaynağıdır. Öte yandan, kendini nesnel olarak kurma konusundaki başarısızlığı, alternatif düzen imgelemelerinin ortaya çıkışlarını mümkün kılmıştır. Karşı-hegemonik kimlikler, Kemalizm etrafında bir gösterenler dizisi aracılığıyla taleplerini ve hedeflerini dile getirmektedir. Kemalizm bir gösteren olarak hegemonya mücadelesi içinde bir özdeşlik alanı oluşturmaktadır. Söylemsel ufuk, "devrim", "sosyalizm", "komünizm", "faşizm", "demokrasi", "modernlik", "kapitalizm", "milliyetçilik", "Batıcılık", "İslamcılık" gibi, her biri özdeşlik zincirine nüfuz eden ve *gerçek* Atatürkçülük, *gerçek* Kemalizm veya en azından *gerçek* Atatürk iddiaları yoluyla imkânlı hale gelen terimlerle tanımlanmaktadır. Sözde *Kemalist* bir özne konumu etrafında dile gelişlerin çoğalması, olası bir Kemalist kimlik ve onun ötekileri arasındaki çizgiyi silikleştirmeye başlar. 1980 Darbesinin arifesinde Kemalizm, özdeşlikler sistemi

10 Mouffe (2010) s. 8.

içinde yüzen bir gösterenden başka bir şey değildir. Eklemlenmelerin ve yeniden eklemlenmelerin odağında olmasına rağmen, Kemalist özne konumu, giderek daha fazla kararsız, muğlâk ve kaygan hale gelmiştir.

Kemalizm'in konumundaki muğlâklaşma, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisini devlet ideolojisinden uzaklaştırmasıyla belirgin hale gelir. Parti, kendisini sosyal demokrat bir kitle partisi olarak tanımlamaya başladığında, rolünü ve işlevini Türkiye Cumhuriyeti'nin asıl sahibi ve Kemalist ideallerin biricik taşıyıcısı olarak tanımlamaktan giderek uzaklaşır, *halkla* bütünleşmeyi kendisine hedef olarak belirler. Karpat'ın sözleriyle ifade edersek, “1980 müdahalesinin arifesinde devlet felsefesi olarak Kemalizm, artık resmi, örgütlü bir temsilden yoksundur.”¹¹ Asker ve sivil bürokratlar ve siyasi parti arasındaki tarihsel ittifak dağılmıştır ve Ordu, devletin Kemalist oluşumunu koruma ödevinde yalnız bırakılmıştır.

Yaygın biçimde kabul edildiği gibi, hızlı bir ekonomik büyüme, endüstrileşme ve kentleşmeye bağlı olarak toplumsal taleplerin sayısında izlenen artış, 1960lar ve 70lerde siyaseti belirleyen temel unsurlardan biridir. Basitçe, toplumsal olan baştan ayağa siyasileşmiştir. Herhangi bir toplumsal talep, siyasi iktidarı ele geçirme hırsıyla –ki, iktidara gelmek, ulusal siyasi düzlemde temsilin tek garantisidir- derhal siyasi bir talebe dönüşmektedir. Kendi varlığını güvence altına almak isteyen her toplumsal kimlik, ironik biçimde kendinden emin olabilmesinin bütün koşullarını ortadan kaldıracak biçimde iktidarı hedeflemektedir. Toplumsal olan ile siyasi olan arasındaki sınırın bulanıklaşması ile her şey siyasileşir. Antagonizmalar şiddetlenir, bir *ben ya da öteki* ilişkisine dönüşür. Toplumsal olanın siyasi olan lehine yok olması, siyaset imkânını da beraberinde yok eder.

Türkiye'de siyasi oluşumun temel özelliklerinden birisi, siyasi iktidarın merkezde yoğunlaşması ve buna bağlı olarak da siyasetin devlet faaliyetlerinin veya temsili sistemin sınırları içinde hapsedilmiş olmasıdır. Pozitivist “toplumsal mühendislik” fikriyle beslenen bu gelenek, “devlet iktidarını” siyasi mücadelenin odağına yerleştirerek onu siyasi arzunun nesnesi kılar. Sonuç, devlet iktidarını kullanan hükümetler üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir etkinin parlamento dışı veya parlamenter kanalların kullanımıyla yaratılmasına yönelik stratejilerin terk edilmesi olmuştur. Bunun yerine, siyasi güçler ilgilerini açıkça devlet iktidarının ele geçirilmesine yöneltmiştir. Bu hedef uğruna her araç kendiliğinden meşrulaşmıştır. Bu mücadele içinde karşılaşmalar, çarpışmalar biçimindedir ve iç savaşa benzeyen ortamda siyaset olanaksızdır ve 1971'deki muhtıradan sonra askeri müdahale artık uzak bir ihtimal değildir.

11 Karpat (1988) s. 149.

12 Eylül Darbesinin Söylemi

12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk ulusu adına aldığı beyan ettiği Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak üzere siyasete müdahale kararını uygulamaya koyduğunda, düzen yeniden tesis edilir edilmez kışlasına döneceğini de ilan ediyordu. Milli birlik ve beraberliğin korunması, olası bir iç savaşın önlenmesi, devletin varlığının ve otoritesinin yeniden tesis edilmesi, demokratik sistemin işleyişinin önündeki engellerin kaldırılması amaçlarıyla tanımlanan müdahale, parlamentoyu feshedip bütün siyasi faaliyetleri yasaklamakla işe başladı. Siyasi partiler lağvedildi; parti liderlerinin on yıl boyunca siyasi faaliyette bulunmaları yasaklandı. Son Meclis’in vekillerinin tamamına yakını için bu yasağın süresi beş yıldır. İşçi sendikaları ve mesleki dernekler de yasaktan paylarına düşeni aldılar. Ne çelişkidir ki kendisi de askeri gözetim altında hazırlanmış olan 1961 Anayasasının sistemin yozlaşmasını engellemede yetersiz kaldığı iddia ediliyordu. Yeni bir anayasa gerekliydi. Önerilen yeni sistemin ana prensipleri arasında, insan hak ve özgürlükleri, milli dayanışma, sosyal adalet, istikrar ve demokrasi arasında denge, laiklik ve sosyal hukuk düzeni sayılıyordu. Yeni düzen, bütün çatışmalardan, düşmanlıklardan ve bölücü unsurlardan arınmış bir toplum hayali üzerine kurulacaktı; yani birlik içinde, uyumlu ve bölünmez bir toplum. Askeri seçkinler, böylesi bir toplumun kurulabilmesi için siyasi faaliyeti sınırlandırmanın ve sıkı biçimde denetlemenin gerekli olduğunu düşünüyordu. Daha güçlü bölünmez bir devlet ve milli birlik özlemi, 1982 Anayasasının temel motifini oluşturdu.

1960 darbesini gerçekleştiren askerlere benzer biçimde 1980 darbecileri, anayasa aracılığıyla demokrasiye *düzen vermek* üzere hareket etmişlerdir. Anayasanın işlevi, siyasete karşı devlet için bir alan açmaktır. 1980 askeri rejimi 1960 müdahalesinden farklı olarak devletin siyasetten ayrılmasını çok daha güçlü bir biçimde vurgulamıştır. Siyasete yüklenen olumsuz anlam, yeni Anayasa’nın siyasete koyduğu yasaklarda iyice belirgindir. Buna ek olarak yeni siyaset iki partili sistemi teşvik edici önlemlerle düzenlemiştir. Partiler arasında keskin ideolojik farkların, aşırılıkçı perspektiflerin yasadışı sayılmasıyla birlikte, siyasi partiler, milli birliğin, düzen ve istikrarın araçlarına indirgenen işlevlerle tanımlanır olmuştur. Toplumsal ve ekonomik çıkarlarla partiler arasındaki bağ kopartılmakta, partilerin toplumsal temsil işlevleri yok edilmektedir. Parti kollarının yasaklanması, temsil ihtiyacı duyan farklı toplumsal gruplar için siyasi partileri birer temsil alanı ve siyasi katılımın aracı olmaktan çıkartmıştır. Bütün bu yasaklar, siyasi katılımı hemen bütün toplumsal kesimler açısından imkânsız hale getirmiştir. Kamusal alan, basın yayın organlarının denetimi ile ilgili anayasal kuralların da uygulamaya konmasıyla iyice daralmıştır.

Siyasete karşı devlete yapılan vurgu çerçevesinde gelen düzenlemeler, siyasetin arındırılması/sterilizasyonu anlamında tarihin en büyük hamlelerinden biridir. Demokrasiye *düzen verme* arzusu, demokrasinin tamamıyla feshine neden olmuştur. Farklar reddedilmekte, yeni egemen devletin ana işlevinin milli birlik ve beraberliğin korunması olduğu Anayasa yoluyla ilan edilmektedir. 1980 askeri rejiminin tercihi açıktır: milli birlik ve beraberliğin, Türkiye Cumhuriyeti'nin bekasının tehdit altında olduğu durumlarda demokrasi feda edilebilir bir unsurdur.

Milli dayanışma, birlik ve uyumun tesis edilmesi amacını gerçekleştirmek üzere, askeri yönetim üç cephede mücadele eder: Sola, Kürt ayrılıkçılığına ve radikal İslamcılığı ve neo-faşist Türk milliyetçiliğini kapsayan aşırı Sağa karşı... Darbenin ideolojik silahları Kemalizm ve İslam iken, psikolojik silahı, 1980 öncesi kaotik ortama dönüş korkusudur. Bu korku unsuruyla bir ulusal savaş atmosferi yaratılmış ve böylece bütün ulusun bölünmez bütünlüğüne yönelik her tehdiye karşı tetikte tutulması hedeflenmiştir. Kamunun desteğini elde etmek ve cuntanın eylemlerini meşru kılmak üzere, “anarşi”, “acı dolu günlere geri dönüş tehlikesi” gibi temalar düzenli olarak kullanılmıştır. 1980 sonrası dönemin büyük bir bölümü, bu korkunun canlı tutulmasına çabalayan siyasetçilerin sözlerine ve eylemlerine tanıklık etmiştir.

Askeri rejim, ulusu kendi amaçları etrafında seferber edebilmek için milli mücadele döneminin anısını canlandırmaya stratejik bir önem atfetmiştir. Darbenin yeni bir ulusal kurtuluş savaşı olarak kutsanması söz konusudur. Askeri rejim tarafından uygulanan söylemsel stratejiler, milli mücadele sırasında Kemalist seçkinlerin stratejilerine benzemektedir. Halkın, kalkınma yolunda her engeli aşabileceğine duyulan güven, sıklıkla, Mustafa Kemal'in ulusun modernleşme yönünde bir atılım gerçekleştireceğine duyduğu inancı dile getirişine benzer biçimde vurgulanır. 1919-1923 arasında milliyetçi güçlerce önerilen hükümet biçimleriyle 1980 askeri cuntasının önerdikleri arasında da bir benzerlik sezilmektedir. Milliyetçi güçlerin önerisi, iktidarın ve otoritenin yetkisini ulusal çıkarlara ve ortak iyiye uygun biçimde kullanacağına güvenilen üstün bir güçte, yani önce Meclis'te sonra önderde toplanmasıdır. Hiç kuşku yok ki, 1980 askeri cuntası açısından bu güvenilir güç, hiçbir zaman kendi çıkarlarını ulusun çıkarlarının önüne koymayacak olan Ordu'dur. Her iki durumda da iktidarın bir üstün otoritede yoğunlaşması, milliyetçi hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için bir zorunluluktur.

Atatürkçülükle kurulan özdeşlik, askeri rejimin yabancı ideolojileri yerli olanla değiştirme kararlığının bir işaretidir. 12 Eylül 1980'de Kenan Evren'in askeri müdahalenin gerekçesini ve amacını açıkladığı konuşmasında, gençlerin Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojileri öğrenerek yetişmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilir. Her düzeydeki öğrencilerin hepsinin Atatürk

milliyetçiliğini ve ilkelerini kuvvetlendirecek beceri ve bilgiyi kazanması gerektiği belirtilir.¹² 1980 darbesi, Kemalizm’i yeniden hem kamusal politikaların kaynağı hem de toplumsal ve siyasi ilişkilerin ideolojik kaynağı olarak canlandırmayı hedeflemiştir. Kemalizm, sistem içindeki boşluğu kapatmak üzere öne çıkarılmaktadır, ancak bunun için Kemalizm’in siyasi alanı tümüyle belirleme konusundaki başarısızlığından ayrıştırılması gerekmektedir. Bu nedendir ki boşluğu doldurmak için, özgün ve saf olanı yeniden canlandırmak darbenin hedefi olmuştur.

Bu tabloda yerli olanı tanımlayıcı bir başka unsur da İslam’dır. Uyumlu, ideolojik olmayan bir uzlaşma toplumu yaratmak ve birlik ve beraberliği korumak söz konusu olduğunda, yaratılan “normatif etik”in¹³ bir parçası olarak İslam’a başvurulmuştur. Türklüğün bir parçası olarak İslam’la bu uzlaşma, Kemalist toplum tanımına laiklik, akılcılık ve modernliğin yanında Müslümanlığı eklemek anlamına gelmektedir. İslam’ın akla uygun bir inanç olduğunu göstermek ve dinin akılcı unsurlarını barışçı ve uyumlu bir topluluk hayatını yönlendiren ilkeler haline getirmek uğruna yaptığı her konuşmada Kenan Evren *Kuran*’a atıfta bulunmuştur. Bu konuşmalar, laiklik ilkesinin meşruluğunu *Kuran*’a dayandırması nedeniyle ilginçtir. Laikliğin İslam’a aykırı olmadığı gösterilebilirse, inananların laik rejime rıza gösterecekleri varsayılmaktadır. Bir başka yenilik de, anayasaya konulan bir hükümlerle din bilgisi ve ahlak kültürü derslerinin, ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu hale getirilmesidir. Bu bir anlamda dinin sıkı bir devlet kontrolüne tabi tutulması biçimindeki resmi devlet politikasının bir devamıdır. Ancak, bir başka açıdan bakıldığında askeri rejim, dini hiç tartışmasız kamusal bir meseleye dönüştürerek eğitimde dinin yerine bilimi koymayı hedeflemiş olan Kemalist *laiklikten* kopmuştur. 1982 Anayasasını hazırlayan Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı’nın belli dini kural ve emirlerin gündelik hayatta hâlâ canlı biçimde uygulandığını ve dini toplumdaki ayırarak salt bir vicdan meselesine indirgemenin yanlış olacağı biçimindeki sözleri, İslam’la askeri rejimin uzlaşmasının ardındaki mantığa ışık tutmaktadır.¹⁴ Bu mantık, Türk-İslam Sentezi adıyla milli-manevi değerler üzerine inşa edilmiş otoriter bir ideolojinin devletin resmi ideolojisine eklenerek yeni bir hegemonik oluşumun yaratılması çabasında da gizlidir. Murat Yılmaz, “Darbeler ve İslâmcılık” başlıklı yazısında, DPT Milli Kültür Özel İhtisas Raporu’ndan Türk-İslâm Sentezi’nin önemli metinlerinden biri olarak bahsetmektedir.¹⁵ Raporda özetle şöyle denmektedir:

12 Kenan Evren (1994). *Zorlu Yıllarım I*, İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 229-231

13 Metin Heper (1988). “State and Society in Turkish Political Experience”, Metin Heper ve Ahmet Evin (der.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, Berlin ve New York: Walter de Gruyter, s. 9.

14 Aktaran Gencay Şaylan (1987). *İslamiyet ve Siyaset*, Ankara: Verso, s. 68.

15 Murat Yılmaz (2005). “Darbeler ve İslâmcılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 6: İslâmcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 637.

Her şeyden önce dinin sadece bir vicdan meselesi olduğu ve vicdanlara hapsedilerek ferdi davranışlarda ve toplum hayatında hiçbir yankısının olmadığı fikri isabetli değildir. ... Atatürk milletin cehaletten kurtulması için uğraşmıştır; ama dininden ve ahlakından uzaklaşmadan. ‘Bunun için de Türk milleti de dindar olmalıdır. Türk milleti mütesabiyen dinini öğrenmelidir. Dinini öğrenmek için tek bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir’ demiştir. Bunun için Tevhidi Tedrisat Kanunu’nu çıkarıp herkesin aynı öğretimden geçmesini istemiştir. Bu kanuna ve direktiflere dayanan Millî Güvenlik Konseyi din ve ahlak derslerini bu sebeple zorunlu hale getirmiştir.¹⁶

Dinin toplumu bir arada tutma konusundaki gücünden yararlanmak stratejik olarak önemlidir. Ancak bu uzlaşma, askeri rejim sınırlarını belirlediği süreç ve ölçüde var sayılabilir. “İslam’ı öğretmek”, siyasete/demokrasiye *düzen verme* arzusunun bir başka görünümüdür. Başka bir çerçevede, “irtica” olarak adlandırılan İslamcılıkla resmi ideoloji arasındaki gerilim sürmektedir ve toplumsal antagonizmaların çoğaldığı 1990larda bu gerilimin bir işareti olarak 28 Şubat 1997 tarihinde Refah Partisi’nin koalisyon ortağı olduğu hükümetin yıkılmasına neden olan “muhtıra” olayı yaşanmıştır.

1980 Sonrası Siyaset ve 28 Şubat Kararları

12 Eylül’ün ardından Türkiye’de yaşananlar, siyasi rejimin askeri hükümetten miras kalan otoriter eğilimi dikkate alınmadan anlaşılabilir. Siyaset korkusu, birlik ve beraberlik vurgusu gibi unsurlarla beslenen, askeri rejim tarafından detaylı bir anayasayla garanti altına alınmış olan otoriterlik, 1980 öncesinin parçalanmış ve kutuplaşmış siyasi sistemine bir yanittir. Ancak, hedeflenenin aksine, parlamenter kanallarla temsil edilmelerinin önü kapatılan gruplar için siyasi faaliyetin parlamento dışı kanallarının çoğalması ve çeşitlenmesi tetiklenmiş oldu. Askeri rejim, 1980 öncesinin siyasi öznelerini ve bunların faaliyetlerini, eşdeğerlikler zincirini kopartarak yerinden etmişti. Bu ortamda özneler, taleplerini ulusal siyasi düzlemde ifade edebilmenin yeni formlarını yaratmaya zorlandı. Bunun siyasi mücadeleler için önemli bir sonucu, devlet iktidarına yönelik bir mücadele biçiminden kayış oldu. Yalnızca devletin faaliyetleriyle sınırlandırılmış bir siyaset algısı, görünüşte siyasi olmayan toplumsal hareketler için kendilerini ifade olanağı yaratmaktaydı. Otoriter bir anayasanın güvencesiyle yeniden parlamenter rejimin tesisi ve askerin kışlasına dönüşünün yarattığı göreceli serbestlik içinde, kimlik temelli siyaset arayışlarında bir artış yaşandı. 1990lara gelindiğinde, yeni toplumsal antagonizmaların eskilere eklenerek şekillendiği ve çoğaldığı, özellikle Kürt sorunu ve siyasi İslamcılık etrafında yeni gerilimlerin yaşandığı

¹⁶ Aktaran Yılmaz (2005), s. 637.

görülmekteydi. Türkiye’de siyasetin temel belirleyenlerinden biri olan laiklik/İslamcılık karşıtlığı, 1990larda toplumsal çatışmalar ve karşılaşmalar açısından bir düğüm noktası oluşturuyordu. 28 Şubat 1997 tarihinde bir MGK toplantısının ardından gelen bildiri, 2000lerin eşliğinde militarist, otoriter mantığın siyasi süreçleri belirlemeye devam ettiğini gösteriyordu.

28 Şubat’ın diğer müdahalelerden farkı, silahlı kuvvetlerin doğrudan yönetime el koyması yerine, bir el koyma durumunda ne yapılacaksa onları “sivil” güçlere yaptırması, böylece biçimsel anlamda demokrasiyi muhafaza etmeyi ve siyaset alanının “sakıncalı” siyasî aktörler tarafından yeniden doldurulmasını önleyecek bir müdahaleyi kurumsallaştırmayı amaçlıyor görünmesidir.¹⁷

Siyaseti ve demokrasiyi “irticai” unsurlardan arındırmak üzere, “sivil” güçler eliyle hâkim kılınan otoriter zihniyet, meşruiyetini irtica korkusuna dayandırıyor. Laik/İslamcı karşıtlığı temelinde bir cepheleşme yaratıldı. Ulusal medya, yüksek yargı organları, bazı sivil toplum örgütleri, işçi ve işveren örgütleri, “laik, çağdaş yaşamı desteklemek” üzere, askeri bürokratlarla ittifak içinde hareket etmeyi tercih ettiler. Bu tercih, evrensel hukuk ilkelerinin, insan haklarının ihlali anlamına gelecek baskıcı önlemlerin, siyasi parti kapatılmalarının sessizce onaylanması anlamına geliyordu.

28 Şubat süreci, özgürlüklerin daraldığı, insan hakları savunucularının, sivil demokrat aydınların, “türban” sorunu üzerinden (başörtülü) kadınların, İslamcılarının, dinle ilişkili olsun olmasın siyasi muhaliflerin üzerine yoğun bir baskının uygulandığı bir dönemdir. Özipek, bu baskıya karşı yeterince aktif bir direnişin yaşanmadığını, genel bir “tepkisizliğin” gözlemlendiğini belirtmektedir. 28 Şubat’ı onaylamayanların ihtiyatlı girişimleri, Özipek’e göre, “etkin bir sivil ve siyasî haklar mücadelesine” dönüşmemiştir.¹⁸ Özipek, demokrasiyi savunma konusunda görülen bu isteksizliği, “Türkiye’de aydınlardan basına, bürokrasiden siyasi partilere kadar her kesimde etkisini hissettiren bir *zihinsel durum* ve onunla bağlantılı bir *felsefi ve siyasi söylemin* belirleyiciliği”ne bağlamaktadır. “Dinden kaynaklanan bireysel ve toplumsal taleplerin meşruluğuna kuşkuyla bakan ilerlemeci, pozitivist ve laisist ... zihniyet ve söylem, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerden daha öncelikli görünmektedir ve sıklıkla bu değerlerin evrensel anlamlarıyla algılanmasını güçleştirmektedir.”¹⁹ Özellikle 28 Şubat’ın ardından, Türkiye’de siyaseti biçimlendiren temel karşıtlıkların laik/İslamcı karşıtlığı içinde eridiği, siyasi öznelerin bu karşıtlık üzerinden kendilerini kurdukları

17 Bekir Berat Özipek (2005). “28 Şubat ve İslamcılar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 6: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 640.

18 Özipek (2005) s. 646.

19 Özipek (2005) s. 647.

söylenbilir. Ancak bu açık eğilimi, Türkiye’de toplumsal sorunların siyasal olarak tahayyül edilememesi üzerinden değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Özipek’in sözünü ettiği zihinsel durum, toplumsal antagonizmaların siyasal olanın kurucusu olduklarını kabul edememe biçimindeki bir körlüğe denk düşmektedir. “Antagonizmalar ötesinde bir siyaset arayışı”, Sol’a, irtica adı altında İslamcılığa, Kürt hareketine karşı rejimin baskıcı tepkisinde barizdir. Demokrasinin karşısına “bütün zararlı unsurlardan arındırılmış bir siyasal alan”ı yerleştiren bu zihniyet, Türkiye’nin siyasi geçmişinde kriz anlarında belirginleşen bir siyaset korkusundan beslenmektedir.

Sonuç

Mouffe’a dayanacak olursak, siyaseti ve demokrasiyi savunabilmek için demokratik siyasetin partizan niteliğinin yanında antagonizmaların yok edilemez karakterini de kabul etmemiz gerekir. Mouffe, modern demokrasilerin demokratikleşmesinin koşulunu şöyle açıklar:

Demokratik siyasetin özgüllüğü, bazı liberallerin inanmamızı istediklerinin aksine, biz/onlar, karşıtlığının aşılmasını değil, bu karşıtlığın farklı bir biçimde kurulmasını gerektirir. Demokrasinin ihtiyaç duyduğu şey, modern demokrasinin kurucu unsuru olan çoğulculukla bağdaşan bir biz/onlar ayrımı yapmaktır.²⁰

Bu yazının başında, Türkiye’de demokrasinin demokratikleşmesinden ziyade, en baştan demokratikleşme mücadelesi yürütecek siyasi öznelerin var kalmasına elvermeyen bir siyasi ortamın sorun olduğunu belirtmiştim. Toplumsal antagonizmaların çoğullaşmasını *düzene* bir tehdit olarak algılama eğilimi bu siyasi ortamın en belirgin niteliğidir. Darbeler veya 28 Şubat sürecinde olduğu gibi sivil güçler eliyle yürütülen askeri idareler, siyaseti şekillendiren toplumsal güçlerin antagonizmaya direnişleridir. Burada ihmal edilen, toplumların belli bir düzen kurmaya yönelmiş bir dizi hegemonik pratiğin ürünleri olduklarıdır. Siyaseti antagonizmalardan arındırarak siyasal olanı dışarıda bırakma çabası sonuçsuz kalmaya mahkûmdur, çünkü her düzen bir tür dışlamaya dayanmakla zaten siyasaldır. Ancak, hiçbir hegemonik düzen kendisi dışında bir şeyi vaat edemez; karşıt-hegemonik pratiklerin meydan okuyuşuna direnmek zorundadır. Bu meydan okuyuşların demokratik siyaset için zorunlu olduğunu kabul etmek gerekir. Siyasetin her tür meydan okuyuştan arındırılmasına yönelik kendi siyasal doğalarına körleşmiş arayışları simgeleyen darbeler veya otoriter müdahaleler, siyaset imkânını tamamen ortadan kaldırmaktadır. Ancak bu söz kendi içinde çelişiktir; antagonizmaların yok edilemez bir karaktere sahip olduğunu kabul

20 Mouffe (2010), s. 21-22.

ettiğimiz anda, siyaset imkânının sonsuzca ortadan kaldırılmasının olanaksız olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Türkiye'nin darbelerle, müdahalelerle sarsılmış olmakla birlikte demokrasi umudunu canlı tutmayı başarmış siyasi geçmişi, bu durumun açık bir kanıtıdır.

Kaynakça

Batur, Muhsin (1985). *Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Evren, Kenan (1994). *Zorlu Yıllarım I*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Heper, Metin (1988). "State and Society in Turkish Political Experience", Metin Heper ve Ahmet Evin (der.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, Berlin ve New York: Walter de Gruyter.

Karpat, Kemal (1988). "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980", Metin Heper ve Ahmet Evin (der.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, Berlin ve New York: Walter de Gruyter.

Mardin, Şerif (1973). "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics", *Daedalus*, Winter.

Mouffe, Chantal (2010). *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratif, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özipek, Bekir Berat (2005). "28 Şubat ve İslâmcılar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 6: İslâmcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sunar, İlkay ve Sabri Sayarı (1986). "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", Guillermo O'Donnell, Phillippe C. Schmitter ve Laurence Whitehead (der.), *Transition from Authoritarian Rule: Southern Europe*, derleyenler, , Baltimore; Londra: The Johns Hopkins University Pres.

Şaylan, Gencay (1987). *İslamiyet ve Siyaset*, Ankara: Verso.

Yılmaz, Murat (2005). "Darbeler ve İslâmcılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 6: İslâmcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.